

Відзив

**офіційного опонента Кушніра В.Г. на дисертацію Мовної Уляни
Василівни «Бджільництво: український обрядовий контекст»,
представленої до захисту на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук**

Спеціальність 07.00.05 – етнологія

Бджільництво, на відміну від землеробства, тваринництва значно менше відображене в українській етнологічній історіографії. Не з'ясована локальна і регіональна специфіка бджільництва, особливо обрядова, відсутня її характеристика як духовно-світоглядної системи, комплексного узагальнення обрядового контексту традиційного бджільництва українців. Все це разом визначило актуальність обраної дисертаційної теми і її розкриття у монографії «Бджільництво: український обрядовий контекст». Представлена монографія у вигляді докторської дисертації структурована з усіма необхідними складовими відповідно до нормативних документів. Слід визначити два пріоритети як основу представленого монографічного твору – комплексне вивчення феномену бджільництва і його дослідження на загальноукраїнському етнічному просторі. Такий підхід дозволяє виокремити існуючі варіативності, простежити еволюцію бджолярства в історичному вимірі, взаємодії традицій і новацій та їхнє відображення в обрядовому контексті.

Робота виконувалась в рамках науково-дослідної теми «Історико-етнологічні аспекти вивчення реліктових явищ культури та побуту українців» (державний реєстраційний номер 0111U001063) відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України. Тема дисертації відповідає спеціальності 07.00.05 - етнологія.

Об'єктом дослідження обрано традиційне бджільництво як невід'ємний компонент етнокультури українців, а предметом – його обрядовий контекст, що акумулює в собі ритуальні практики, уявлення, вірування, звичаї та обряди

бджолярів; бджільництво як духовно-світоглядну систему, а також процеси виникнення й розвитку певних сегментів цілісної системи народознавчих знань. Об'єкт і предмет дослідження органічно пов'язані як загальне і часткове. Обґрутовано вибір географічних та хронологічних меж.

Мета дослідження передбачає насамперед опрацювання значного масиву документів, польового, історіографічного матеріалу, презентацію бджільництва дійсно як феномену традиційної культури українців. Сформульовані для розкриття теми завдання, потребують використання відповідної методології, формування і опрацювання джерельної бази та історіографії з виходом на науково обґрутовані узагальнення з компонентами новизни, в якій слід відзначити внесок дисертантки практично у кожний сегмент бджільництва як важливої складової господарства, звичаєво-обрядової культури.

Обрана тема розкривається в монографії як цілісному науковому творі, який складається із вступу, чотирьох розділів і висновків, списку літератури, списку обстежених населених пунктів, іменного покажчика. Кожний розділ має підрозділи. Такий підхід збільшує можливості концентрації інформації для висвітлення певного ключового питання розділу.

У першому розділі «Історіографічне, методологічне та джерельне підґрунтя вивчення бджолярської обрядовості українців» дисерантка аналізує історіографію проблеми, методологічні засади вивчення бджільницької обрядовості українців та джерельну базу дослідження. В історіографічному огляді Уляна Василівна аналізує доробок вітчизняних і зарубіжних етнографів і зосереджує свою увагу на розподілених нею трьох групах праць – загальних розвідках бджолярської обрядовості, профільних та працях аналітичного характеру. Таким чином для дисертантки історіографічний блок є важливим джерелом інформації про бджільництво, його обрядовий контекст.

Чіткі і зрозумілі методологічні засади дослідження. Дисерантка розглядає бджільницьку обрядовість як сукупність традиційних символічних дій і обрядових текстів, використовує найбільш оптимальні методи наукового

аналізу, міждисциплінарні підходи із залученням суміжних дисциплін, що в цілому забезпечує об'єктивність наукового аналізу і розкриття теми.

Джерельна база дослідження представлена архівними, експедиційними матеріалами. Крім матеріалів власних польових досліджень, Уляна Василівна виявила маловідомі свідчення, особливо ранніх періодів, які дають можливість простежити розвиток обрядовості у часі. Тобто джерельна база є репрезентативною своїм розмаїттям, достатньою інформаційно-змістовим наповненням для виконання завдань і досягнення мети.

Основу дисертаційного дослідження складають 2-4 розділи. Вони взаємопов'язані і кожний наступний продовжує логіку попереднього, створюючи кінцеве цілісне уявлення про обрядову традицію.

У другому розділі «Українська народна візія бджоли» автор розглядає ключові питання з історії становлення сакрального статусу бджоли, його трансформацію від витоків до сучасності. Розділ складається із п'яти підрозділів, у кожному із яких вирішуються конкретні завдання. Так, розглядаючи статус бджоли у світоглядній традиції українців, дисертантка вдається до аналізу календарної обрядовості, текстів ритуального фольклору інших джерел, тому репрезентація бджоли як сакральної істоти в народних уявленнях є обґрутованою і переконливою. Слід відзначити увагу дисертантки до архаїчних компонентів в сучасній, наприклад у поховальній обрядовості, що важливо для розуміння тягlosti української традиції з дохристиянських часів. Уляна Василівна знаходить їх не тільки у духовній сфері, але і в господарських практиках, розширюючи, таким чином, уявлення українців про зв'язки бджіл з людьми.

Варто відзначити оцінку дисертанткою ролі християнства, інституту покровительства у бджільництві, простежених Уляною Василівною на етнографічному матеріалі особливостей «регіонального покровительства», зокрема святих Олексія, Зосима, Саватія. Викликають інтерес окремі зауваження щодо традицій звичаєвого права у бджільництві.

Третій розділ «Бджільництво в системі традиційної української обрядовості» претендує на окреме дослідження, тому дисерантка цілком слушно обирає лише декілька, але ключових аспектів для роз'яснення місця і значимості бджолярства в обрядових практиках. Серед них амбівалентна постать українського пасічника, пасічницькі мотиви в народному календарі і обрядовості.

Досить детально виписана структура пасічницького календаря. Перед нами постає система регламентованих ритуальних дій річного циклу, спрямованих на збереження комах, отримання продукту від бджіл. Розглядається природа ритуалів цієї групи як результат симбіозу і інтерференції дохристиянських і християнських світоглядних уявлень.

Особливо слід відзначити четвертий розділ «Продукти бджільництва в обрядовому житті українців». Він складається із двох підрозділів, кожний з яких має по чотири пункти. Така структура дала можливість охопити якомога більший спектр обрядів і звичаїв, у яких використовуються продукти бджільництва. Цей розділ найбільш насичений інформацією з різних джерел. Зібрани свідчення не тільки стали підґрунтам для переконливих узагальнень, оригінальних версій щодо семантичних навантажень продуктів бджільництва, санкціонуючих, апотропейческих інших функцій в обрядах переходу, народній медицині. Вони будуть корисними дослідниками інших тем, зокрема сімейної обрядовості. Систематизований дисеранткою матеріал щодо використання продуктів бджільництва значно розширює уявлення про змістове наповнення календарних обрядів, родильної, весільної і поховальної обрядовості, як важливий компонент ритуальних дій.

Розглядаючи традиції використання меду, воску в діахронній площині, дисерантка вводить до наукового обігу обширний фактологічний матеріал, фіксує розмаїття інтерпретацій, варіативних практик.

Деякі питання потребують уточнень, додаткових роз'яснень. Так у висновках до історіографічного розділу Уляна Василівна справедливо вказує на відсутність праць з традиційного бджільництва з усієї етнічної території,

тому з'ясування бджолярської обрядовості в межах всього українського етнографічного обширу стало одним із завдань дослідниці. Завдання не просте, потребує використання значного масиву джерел з різних регіонів України. Вони знайдені, однак, слід взяти до уваги те, що Уляна Василівна провела етнографічні розвідки у 193 селах лише дев'яти областей, а її авторські публікації присвячені переважно бджільництву Західної України. Використані матеріали Середньої Наддніпрянщини, Слобожанщини, Півдня України значно менші за обсягом та характеристиками і відносяться в основному до другої половини XIX ст. Виникає запитання, чи є вони достатніми для репрезентації звичаєво-обрядового комплексу цих регіонів України?

Наступне питання пов'язане з попереднім і стосується варіативності бджолярської обрядовості, її регіональної специфіки. Уляна Василівна поставила для себе завдання визначити територіальні рамки побутування окремих уявлень звичаїв, обрядів, простежити регіональну специфіку обрядовості. Вказані питання розглядаються в монографії, однак в контексті інших проблем, тоді як доцільним видається їх розгляд в окремому розділі чи підрозділі. Принаймні питання про виокремлення обрядового комплексу властивого певному регіону було б більш зрозумілим. Тому постає запитання чи існували на теренах України регіональні бджолярські звичаєво-обрядові комплекси?

Потребує роз'яснення і використана в тексті автореферату і монографії дефініція «основний етнографічний район» (стр.2 автореферату, стор.10 моногр.).

Зазначені питання і зауваження носять рекомендаційний характер, ніяким чином не зменшують наукової цінності дисертаційного дослідження, яке відзначається науковою новизною та практичним значенням. Уляна Василівна суттєво поповнила фактологічну базу своїми авторськими розробками і емпіричним матеріалом. Основні положення, які визначають новизну дослідження і відображені в розділах і підрозділах, пройшли

апробацію у вигляді доповідей на конференціях, у надрукованих у фахових виданнях. У публікаціях розглядаються питання про знакові функції продуктів бджільництва у родинній, весільній, поховальній обрядовості, календарних святах. Здійснено порівняльний аналіз традиційних уявлень українців із сусідніми слов'янськими культурами, простежені європейські паралелі. Низка робіт присвячена вивченню атрибутів бджільництва, амбівалентності постаті українського пасічника іншим важливим складовим обрядовості. окремі статті присвячені аналізу джерельної бази, вітчизняної і зарубіжної історіографії.

Для максимально повного уявлення про бджільництво, його магічно-ритуальні функції опрацьовано і введено до наукового обігу у вигляді публікацій емпіричного матеріалу Українських Карпат і Прикарпаття, Галичини і Середньої Наддніпрянщини.

Можна констатувати, що Уляна Василівна ввела до наукового обігу нові джерела за темою дослідження, суттєво доповнила уявлення про міфо-ритуальні аспекти і знакові функції бджільництва в традиційній обрядовості українців. Використані в роботі методи порівняльно-етнографічного аналізу, зіставлення матеріалів польових розвідок і літературних джерел є внеском до методології етнологічних досліджень і знайдуть своє подальше удосконалення в практичній площині.

Наукові положення і висновки належно обґрунтовані, мають наукову і практичну цінність. Дослідницею виявлено невідомі і маловідомі факти щодо ритуального призначення бджоли, меду, воску, їх місця в народній світоглядній традиції. Вони можуть використовуватися працівниками музеїв, у навчальному процесі вищих навчальних закладів, для написання лекційних курсів з історії, етнології, краєзнавства, навчально-методичних розробок, посібників і підручників. Матеріали монографії можуть бути корисними для організацій, які проводять просвітницьку роботу, популяризують етнічну культуру українців.

Автореферат дисертації відповідає вимогам як за структурою, так і оформленням. Зміст автореферату ідентичний основним положенням монографії, хоча певні відхилення технічного характеру мають місце. Так в авторефераті назва підрозділу 2.5.«Юридичні народно-традиційні погляди на бджіл та володіння ними», тоді як у монографії «Народно-юридичні погляди на бджіл та володіння ними».

Отже, дисертаційна робота Мовної Уляни Василівни є завершеною науковою працею, в якій отримані вагомі і теоретично обґрунтовані та практично значимі результати. За науковим рівнем, обґрунтованістю основних положень і висновків, практичним значенням дисертаційна робота «Бджільництво: український обрядовий контекст», представлена на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія, відповідає вимогам, викладеним у п. 9,10 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, (зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України №1159 від 30 грудня 2015 року, а його авторка Мовна Уляна Василівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Доктор історичних наук, доцент, професор кафедри
археології та етнології України,
декан факультету історії та філософії Одеського
національного університету імені І.І.Мечникова

Кушнір В.Г.

